

Jozef Výrost, Ivan Slaměník, Eva Sollárová (Eds.)

Sociální psychologie

Teorie | Metody | Aplikace

KATALOGIZACE V KNIZE - NÁRODNÍ KNIHOVNA ČR

Sociální psychologie : teorie, metody, aplikace / Jozef Výrost, Ivan Slaměník, Eva Sollárová (eds.). --
Vydání 1.. -- Praha : Grada, 2019. -- 759 stran. -- (Psyché)

Anglické resumé

Částečně přeloženo ze slovenštiny. -- Obsahuje bibliografie a rejstříky

ISBN 978-80-247-5775-9 (vázáno)

* 316.6 * (048.8:082)

- sociální psychologie
- kolektivní monografie

316.4/.7 - Sociální interakce. Sociální komunikace [18]

Jozef Výrost, Ivan Slaměník, Eva Sollárová (Eds.)

Sociální psychologie

Teorie, metody, aplikace

Upozornění pro čtenáře a uživatele této knihy

Všechna práva vyhrazena. Žádná část této tištěné či elektronické knihy nesmí být reprodukována a šířena v papírové, elektronické či jiné podobě bez předchozího písemného souhlasu nakladatele. Neoprávněné užití této knihy bude trestně stíháno.

prof. PhDr. Jozef Výrost, DrSc., PhDr. Ivan Slaměník, CSc., prof. PhDr. Eva Sollárová, CSc. (Eds.)

SOCIÁLNÍ PSYCHOLOGIE

Teorie, metody, aplikace

Vydala Grada Publishing, a.s.
U Průhonu 22, 170 00 Praha 7
tel.: +420 234 264 401, fax: +420 234 264 400
www.grada.cz
jako svou 7257. publikaci

Recenzovali

doc. PhDr. Eva Letovancová, PhD.
doc. PhDr. Iva Poláčková Šolcová, PhD.

Kapitoly:

oddíl A – 3, 4, 6, 7, 9, 11, 13, 15, 17, 18
oddíl B – 2, 3, 6, 8, 10, 11, 12, 13, 14
oddíl C – 2, 3, 4, 5, 6, 7, 8, 11, 13, 14, 15, 16, 20, 22, 23, 24, 25
ze slovenštiny přeložil PhDr. Ivan Slaměník, CSc.

Odpovědná redaktorka Helena Varšavská
Sazba a zlom Milan Vokál
Návrh a zpracování obálky Antonín Plicka
Počet stran 760
Vydání 1., 2019

Vytiskly Tiskárny Havlíčkův Brod, a. s.

© Grada Publishing, a. s., 2019

ISBN 978-80-271-2998-0 (ePub)
ISBN 978-80-271-2997-3 (pdf)
ISBN 978-80-247-5775-9 (print)

Seznam spoluautorů:

- prof. PhDr. Viera Bačová, DrSc., Ústav experimentálnej psychológie Centra spoločenských a psychologických vied SAV Bratislava
- Mgr. Katarína Baňasová, PhD., Fakulta sociálnych vied a zdravotníctva UKF Nitra
- doc. PhDr. František Baumgartner, CSc., Filozofická fakulta OU Ostrava
- Mgr. Lukas Blinka, PhD., Fakulta sociálnych štúdií MU Brno
- doc. PhDr. Božena Buchtová, CSc., Ekonomicko-správni fakulta MU Brno
- PhDr. Ing. Marek Dobeš, PhD., Spoločenskovedný ústav Centra spoločenských a psychologických vied SAV Košice
- Mgr. Denisa Fedáková, PhD., Spoločenskovedný ústav Centra spoločenských a psychologických vied SAV Košice
- doc. PhDr. Miroslav Frankovský, CSc., Fakulta manažmentu PU Prešov
- doc. Mgr. Sylvie Graf, PhD., Psychologický ústav AV ČR Brno
- doc. PhDr. Júlia Halamová, CSc., Fakulta sociálnych a ekonomických vied UK Bratislava
- PhDr. Daniela Haubertová, Krizové centrum Jihlava
- Mgr. Daniela Husovská, PhD., Centrum špeciálno-pedagogického poradenstva Košice
- Mgr. Lucia Ištoňová, PhD., Spoločenskovedný ústav Centra spoločenských a psychologických vied SAV Košice
- prof. PhDr. Jaromír Janoušek, DrSc., Filozofická fakulta UK Praha (†)
- Mgr. Iveta Jeleňová, PhD., Fakulta verejnej správy UPJŠ Košice
- Mgr. Michal Kentoš, PhD., Spoločenskovedný ústav Centra spoločenských a psychologických vied SAV Košice
- prof. PhDr. Ladislav Lovaš, CSc., Filozofická fakulta UPJŠ Košice
- PhDr. Josef Lukas, PhD., Pedagogická fakulta MU Brno
- prof. PhDr. Petr Macek, CSc., Fakulta sociálnych štúdií MU Brno
- doc. PhDr. Margita Mesárošová, CSc., Filozofická fakulta UPJŠ Košice
- prof. PhDr. Ol'ga Orosová, CSc., Filozofická fakulta UPJŠ Košice
- Mgr. Radka Petrvalská, PhD., Hotelová akadémia Košice
- prof. PhDr. Jana Plichtová, CSc., Fakulta sociálnych a ekonomických vied UK Bratislava
- Mgr. Lucia Pružinská, Sozial- und Rückkehrberatung, Caritas-Wien
- PhDr. Ivan Slaměník, CSc., Fakulta sociálnych vied a zdravotníctva UKF Nitra
- prof. PhDr. Tomáš Sollár, PhD., Fakulta sociálnych vied a zdravotníctva UKF Nitra
- prof. PhDr. Eva Sollárová, CSc., Pedagogická fakulta UMB Banská Bystrica
- prof. PhDr. Mojmír Svoboda, CSc., Filozofická fakulta MU Brno
- prof. PhDr. David Šmahel, PhD., Fakulta sociálnych štúdií MU Brno
- Mgr. Martina Šmahelová, Fakulta sociálnych štúdií MU Brno
- Mgr. Jana Turzáková, PhD., Fakulta sociálnych vied a zdravotníctva UKF Nitra
- prof. PhDr. Tomáš Urbánek, CSc., Psychologický ústav AV ČR Brno
- doc. PhDr. Zdeněk Vojtíšek, ThD., Husitská teologická fakulta UK Praha
- prof. PhDr. Jozef Výrost, DrSc., Spoločenskovedný ústav Centra spoločenských a psychologických vied SAV Košice
- PhDr. Alena Zel'ová, CSc., Katedra inžinierskej pedagogiky TU Košice (†)

Obsah

Předmluva..... 18

ODDÍL A TEORIE SOCIÁLNÍ PSYCHOLOGIE

Část I.

Předmět a historie sociální psychologie

1. Předmět a místo sociální psychologie
v systému věd 24
Jozef Výrost, Ivan Slaměník
 - 1.1 Milníky na cestě ke konstituování
sociální psychologie 24
 - 1.2 „Rodiče“, „sourozenci“ a „děti“
sociální psychologie 25
 - 1.3 Vývojová období a vývojové úlohy
sociální psychologie 27
 - 1.4 Sociální psychologie a její self-concept:
reflexe předmětu vědní disciplíny 30
 - 1.5 Od hraniční disciplíny přes
interdisciplinaritu k transdisciplíně... 32
Souhrn 33
Literatura 34
2. Historie sociální psychologie 36
Alena Zelová
 - 2.1 K pramenům – myšlenkové zdroje
sociální psychologie 36
 - 2.2 Období rozvoje sociálněpsychologic-
kých výzkumů a teoretických koncepcí 37
 - 2.3 Období pochybností 39
 - 2.4 Sociálněpsychologická reflexe
postmoderního světa 40
 - 2.5 Na prahu třetího tisíciletí 41
 - 2.6 Sociální psychologie v Čechách
(Československu) 43
Souhrn 44
Literatura 44
3. Socializace 47
Eva Sollárová
 - 3.1 Socializace jako pojem 47
 - 3.2 Kultura, společnost a osobnost 48

- 3.2.1 Kultura 48
- 3.2.2 Kulturní a společenská
podmíněnost člověka 48
- 3.2.3 Společnost a osobnost 49
- 3.3 Sociální učení 50
 - 3.3.1 Teorie sociálního učení
J. Rottera 50
 - 3.3.2 Teorie sociálního učení
A. Bandury 50
- 3.4 Genderová socializace 52
- 3.5 Činitelé socializace 53
 - 3.5.1 Rodina, škola a vrstevnické
skupiny 53
 - 3.5.2 Masmédia 54
- 3.6 Etnicko-rasová socializace 56
Souhrn 56
Literatura 57

Část II.

Jedinec a sociální chování

4. Sociální psychologie osobnosti 60
Jozef Výrost
 - 4.1 Stručně z historie 60
 - 4.2 Sociální psychologie a psychologie
osobnosti 62
 - 4.3 Problém stability osobnostních
charakteristik 63
 - 4.4 Problém struktury osobnosti 65
 - 4.4.1 Pětifaktorový model struktury
osobnosti (Big Five) 65
 - 4.4.2 Struktura interpersonálních
osobnostních rysů 66
 - 4.4.3 Vztahy modelu interpersonálních
rysů a modelu struktury rysů
osobnosti 68
 - 4.5 Místo závěru: osobnost jako integrace
vrozeného a získaného 69
Souhrn 69
Literatura 69
5. Sebereflexe a vztah k sobě samému (self) .. 74
Petr Macek
 - 5.1 Specifičnost jáské zkušenosti 74
 - 5.1.1 Subjektivnost a jedinečnost 74

5.1.2	<i>Dvojakost jáství</i>	75	6.2.3	<i>Teorie sociální identity a etnolingvistická teorie identity</i> . . .	94
5.2	Já jako subjekt činnosti, poznávání a prožívání	75	6.2.4	<i>Procesy konstruování identity</i> . . .	95
5.2.1	<i>Základní charakteristiky činného já</i>	75	6.2.5	<i>Integrovaná teorie identity v psychologii</i>	96
5.2.2	<i>Selektivní vědomí a pozornost</i> . . .	75	6.2.6	<i>Postmoderní přístupy k identitě v psychologii</i>	98
5.2.3	<i>Souvztažnost činného já a paměti</i>	76	Souhrn	98	
5.2.4	<i>Činné já a seberegulace</i>	76	Literatura	99	
5.3	Já jako objekt vlastní reflexe	76	7. Postoje, jejich utváření a změna	101	
5.3.1	<i>Sebesystém a další příbuzné konstrukty</i>	77	<i>Jozef Výrost</i>		
5.3.2	<i>Jáské reprezentace, vztahový rámec uvažování o já</i>	77	7.1	Základní vymezení a funkce postoje	101
5.4	Kognitivní složka sebesystému – sebezpečí	79	7.2	Stručný nárys vývoje oblasti výzkumu postojů	101
5.4.1	<i>Obsahové charakteristiky sebezpečí</i>	79	7.2.1	<i>První etapa výzkumu postojů v sociální psychologii (1918–1950)</i>	102
5.4.2	<i>Hypotetický model obsahu sebezpečí</i>	79	7.2.2	<i>Druhá etapa výzkumu postojů (1950–1970)</i>	103
5.4.3	<i>Formativní parametry obsahu</i> . .	80	7.2.3	<i>Současná etapa rozvoje teorie a výzkumu postojů</i>	105
5.5	Emocionální složka sebesystému – sebehodnocení a celkový vztah k sobě	81	7.3	Problém vnitřní struktury postoje a organizace postojů do soustav	107
5.5.1	<i>Interpersonální kontext a obrana sebehodnocení</i>	82	7.4	Změna postojů	109
5.5.2	<i>Globální sebehodnocení a vědomí vlastní hodnoty</i>	83	7.4.1	<i>Zdroj persvazivní informace</i> . . .	109
5.6	Konativní složka sebesystému – seberegulace	83	7.4.2	<i>Obsah persvazivní informace</i> . .	110
5.6.1	<i>Strategické sebe prezentace</i>	84	7.4.3	<i>Informační kanál</i>	110
5.6.2	<i>Sebepotvrzující strategie</i>	84	7.4.4	<i>Faktory na straně příjemce</i>	110
5.6.3	<i>Sebemonitorování</i>	84	7.4.5	<i>Cíl persvazivní komunikace</i> . . .	111
5.6.4	<i>Osobní a společenské standardy a seberegulace</i>	84	7.4.6	<i>Proměnné vysvětlující proces změny postoje</i>	111
Souhrn	85	7.4.7	<i>Úloha přesvědčení při změně postoje</i>	111	
Literatura	85	Souhrn	112	Literatura	112
6. Identita v sociální psychologii	88	8. Sociální motivace	115	<i>Jaromír Janoušek, Ivan Slaměník</i>	
<i>Viera Bačová</i>		8.1	Motivace jako psychický proces a jako psychická dispozice	115	
6.1	Identita – definice, přístupy, zkoumání	88	8.2	Základní motivační faktory a jejich sociální povaha	117
6.1.1	<i>Vymezení identity a jejich vývoj</i> . . .	88	8.3	Společenská determinace a společenské působení lidské motivace	119
6.1.2	<i>Přístupy k vymezení identity</i>	89	8.3.1	<i>Výkonová motivace</i>	120
6.1.3	<i>Zkoumání identity v psychologii</i> . . .	91	8.3.2	<i>Motiv společné činnosti</i>	121
6.2	Teorie a zkoumání identity v psychologických směrech	92	8.3.3	<i>Teorie vnímaného sebeuplatnění</i>	122
6.2.1	<i>Teorie ego identity</i>	92			
6.2.2	<i>Teorie identity v symbolickém interakcionismu</i>	93			

	<i>Souhrn</i>	123			
	<i>Literatura</i>	123			
9.	Problematika rodu v psychologii – sociální psychologie ženy a muže	125			
	<i>Viera Bačová</i>				
9.1	Tradiční přístupy ke zkoumání žen a mužů v psychologii	125			
	9.1.1 <i>Biologicko-fyziologický přístup</i> ..	125			
	9.1.2 <i>Sociální a kulturní přístup</i>	126			
	9.1.3 <i>Interakcionistické přístupy</i>	127			
9.2	Výsledky hlavního proudu psychologického zkoumání žen a mužů	127			
	9.2.1 <i>Zkoumání rozdílů mezi pohlavími</i>	128			
	9.2.2 <i>Zkoumání rodu jako osobní proměnné</i>	128			
	9.2.3 <i>Kritické hodnocení psychologického zkoumání žen a mužů</i>	129			
9.3	Psychologie rodu	131			
	9.3.1 <i>Rod jako sociální kategorie</i>	131			
	9.3.2 <i>Reflexe způsobů poznávání a zkoumání žen a mužů</i>	133			
	9.3.3 <i>Mocenské vztahy v problematice rodu</i>	134			
	<i>Souhrn</i>	135			
	<i>Literatura</i>	136			
 Část III. Jedinec v interakci					
10.	Sociální poznávání	140			
	<i>František Baumgartner</i>				
10.1	Specifika sociálního poznávání	140			
10.2	Meziosobní percepce	141			
	10.2.1 <i>Utváření dojmu o osobě – teoretické modely</i>	141			
	10.2.2 <i>Determinanty ovlivňující proces formování dojmu</i>	142			
10.3	Atribuční procesy	144			
	10.3.1 <i>Teorie odpovídajících závěrů</i> ..	144			
	10.3.2 <i>Kovariační teorie</i>	145			
	10.3.3 <i>Atribuční tendence</i>	146			
10.4	Sociální schémata: organizování dojmů	147			
	10.4.1 <i>Druhy schémat</i>	147			
	10.4.2 <i>Schémata a fungování paměti</i> ..	148			
	10.4.3 <i>Kognitivní zkratky (zjednodušení)</i>	149			
10.5	Pragmatika sociálního poznávání	149			
	<i>Souhrn</i>	150			
	<i>Literatura</i>	150			
11.	Sociální inteligence, sociální kompetence	154			
	<i>František Baumgartner, Olga Orosová, Jozef Výrost</i>				
11.1	Sociální inteligence	154			
	11.1.1 <i>Vývoj zkoumání sociální inteligence</i>	155			
	11.1.2 <i>Psychometrická versus osobnostní linie studia sociální inteligence</i>	155			
	11.1.3 <i>Sociální versus emoční inteligence</i>	156			
	11.1.4 <i>Měření sociální inteligence</i>	157			
11.2	Sociální kompetence	159			
	11.2.1 <i>Sociální kompetence jako konstrukt sociálních způsobilostí</i>	159			
	11.2.2 <i>Operacionální definování sociální kompetence a zdroje informací o sociální kompetenci</i>	160			
11.3	Psychologické studium moudrosti	161			
	<i>Souhrn</i>	163			
	<i>Literatura</i>	163			
12.	Sociální komunikace	167			
	<i>Jaromír Janoušek</i>				
12.1	Základní charakteristika sociální komunikace	167			
12.2	Komunikace verbální a neverbální, záměrná a nezáměrná	168			
12.3	Verbální komunikace	168			
12.4	Neverbální komunikace	170			
12.5	Parajazykové projevy	171			
12.6	Interpersonální komunikace	172			
12.7	Intrapersonální komunikace a vnitřní řeč	172			
12.8	Skupinová komunikace	173			
	<i>Souhrn</i>	175			
	<i>Literatura</i>	176			
13.	Osobní vztahy	178			
	<i>Jozef Výrost</i>				
13.1	Konstituování tématu osobní vztahy	178			
13.2	Problém vymezení předmětu zkoumání: interpersonální versus osobní vztahy	179			
13.3	Blížkost vztahu a možnosti jeho měření	181			

13.4	Ještě jednou o době trvání vztahů: úloha závazků	182	16.3	Kdy pomáháme	218
13.5	Fenomenologie intimity	184	16.3.1	<i>Efekt přihlížejících</i>	218
13.6	Faktorová analýza struktury vztahů	186	16.3.2	<i>Rozptýlená odpovědnost</i>	219
	<i>Souhrn</i>	186	16.3.3	<i>Osobnostní determinanty</i>	220
	<i>Literatura</i>	187	16.4	Komu pomáháme	222
14.	Afiliace, atraktivita, láska	189		<i>Souhrn</i>	223
	<i>Ivan Slaměník</i>			<i>Literatura</i>	223
14.1	Afiliace	189	17.	Sociální konflikty	226
14.1.1	<i>Fyzická blízkost</i>	190		<i>Miroslav Frankovský, Michal Kentoš</i>	
14.2	Atraktivita	191	17.1	Vymezení konfliktu	226
14.2.1	<i>Atraktivita fyzická a osobní</i>	191	17.2	Druhy sociálních konfliktů	227
14.2.2	<i>Teorie atraktivity</i>	193	17.2.1	<i>Dynamika sociálního konfliktu</i>	229
14.3	Láska	195	17.3	Řešení konfliktu	229
14.3.1	<i>Trojúhelníková teorie lásky</i>	196	17.3.1	<i>Autoritativní řešení konfliktních situací</i>	230
14.3.2	<i>Druhy lásky</i>	197	17.3.2	<i>Alternativní řešení konfliktních situací</i>	230
	<i>Souhrn</i>	199	17.3.3	<i>Intervence třetích stran</i>	231
	<i>Literatura</i>	199	17.3.4	<i>Vyjednávání</i>	233
15.	Agrese	202		<i>Souhrn</i>	234
	<i>Ladislav Lovaš</i>			<i>Literatura</i>	235
15.1	Co je agrese	202	Část IV.		
15.1.1	<i>Agrese a příbuzné pojmy</i>	202	Skupina		
15.1.2	<i>Typy agrese</i>	203	18.	Malé sociální skupiny	238
15.2	Teoretické přístupy k agresi	204		<i>Ladislav Lovaš</i>	
15.2.1	<i>Agrese jako instinkt</i>	204	18.1	Základní pojmy	238
15.2.2	<i>Frustrace a agrese</i>	204	18.2	Skupinová struktura a kompozice skupiny	239
15.2.3	<i>Kognitivní neoasociační teorie</i>	205	18.2.1	<i>Kompozice skupiny</i>	239
15.2.4	<i>Sociální učení</i>	205	18.2.2	<i>Skupinová struktura</i>	239
15.2.5	<i>Teorie transferu excitace</i>	206	18.3	Typy skupin	241
15.2.6	<i>Integrativní pohled na agresi</i>	206	18.4	Vývojové procesy ve skupinách	242
15.3	Příčiny a faktory agresivního chování	207	18.4.1	<i>Vývoj skupiny</i>	242
15.3.1	<i>Situační faktory agrese</i>	207	18.4.2	<i>Socializace jedince ve skupině</i>	243
15.3.2	<i>Biologické faktory agrese</i>	207	18.5	Skupinový vliv	244
15.3.3	<i>Osobní faktory agrese</i>	208	18.5.1	<i>Sociální facilitace</i>	244
15.3.4	<i>Faktory ovlivňující inhibici agresivního chování</i>	209	18.5.2	<i>Sociální zahálení</i>	245
15.3.5	<i>Faktory sociálního prostředí</i>	211	18.5.3	<i>Skupinová polarizace</i>	246
	<i>Souhrn</i>	212	18.5.4	<i>Skupinářské myšlení (groupthink)</i>	247
	<i>Literatura</i>	212		<i>Souhrn</i>	248
16.	Prosociální chování	214		<i>Literatura</i>	248
	<i>Ivan Slaměník, Jaromír Janoušek</i>		19.	Konformita	250
16.1	Co je prosociální chování	214		<i>Ivan Slaměník</i>	
16.2	Proč pomáháme	215	19.1	Pojmové vymezení	250
16.2.1	<i>Sociální výměna</i>	215	19.2	Klasické studie konformity	251
16.2.2	<i>Sociální normy</i>	216	19.2.1	<i>Vysvětlení konformity</i>	252
16.2.3	<i>Empatie</i>	217			

19.2.2 Činitelé ovlivňující konformitu	254	1.6 Stručná charakteristika vybraných metod.	289
19.3 Vyhovění	255	1.6.1 Pozorování	289
19.3.1 Technika nohy ve dveřích	255	1.6.2 Rozhovor.	290
19.3.2 Technika dveří v tváři	256	1.6.3 Dotazníky a posuzovací stupnice.	290
19.3.3 Technika nížce nadhozeného míče.	257	1.6.4 Neobtěžující metody	290
19.3.4 Technika to není vše.	258	1.6.5 Experiment.	291
19.4 Poslušnost.	258	1.6.6 Sociometrie.	292
Souhrn	260	1.6.7 Kulturní a sociální sémiotika	292
Literatura.	260	1.6.8 Analýza diskurzu.	293
20. Makrosociální jevy a procesy.	262	1.6.9 Metody sociálních neurověd	294
<i>Alena Zelová</i>		1.7 Nové trendy v metodologii.	294
20.1 Psychologie masových jevů	262	Souhrn	295
20.1.1 Terminologie, klasifikace	262	Literatura.	295
20.1.2 Teoretické koncepce	263	2. Pozorování v sociální psychologii.	297
20.1.3 Laboratorní studie	264	<i>Jana Turzáková</i>	
20.1.4 Terénní studie.	265	2.1 Pozorování jako vědecká metoda	297
20.2 Psychologie etnicity.	266	2.2 Výběr předmětu pozorování	298
20.2.1 Mezietské vztahy	266	2.3 Druhy pozorování	299
20.2.2 Etnicita a teorie sociální identity	268	2.3.1 Přímé pozorování.	299
Souhrn	269	2.3.2 Nepřímé pozorování	301
Literatura.	269	2.4 Zaznamenávání pozorování	302
21. Mezikulturní psychologie	273	2.5 Analýza dat získaných pozorováním	303
<i>Alena Zelová</i>		2.6 Validita a reliabilita výsledků pozorování	304
21.1 Kde se vzala a co je mezikulturní psychologie.	273	2.7 Etické aspekty pozorování	305
21.2 Klíčový pojem kultura	274	Souhrn	305
21.3 Hledání kulturních specifik a univerzálií mezi kulturami	277	Literatura.	306
21.4 Když se kultury setkávají	278	3. Experiment v sociální psychologii	307
21.5 Problémy a perspektivy mezikulturní psychologie.	280	<i>Tomáš Sollár</i>	
Souhrn	280	3.1 Hlavní znaky experimentálního výzkumu	307
Literatura.	281	3.2 Nezávisle proměnné, klíčový nástroj experimentu	307
		3.3 Kontrola nežádoucích proměnných	308
		3.4 Měření závislých proměnných	310
		3.4.1 Určení nezávisle proměnných	311
		3.4.2 Kontrola nežádoucích proměnných	311
		3.4.3 Měření závislých proměnných.	311
		3.5 Validita experimentu.	312
		3.6 Experimentální plány.	312
		3.6.1 Mezisubjektové experimentální plány.	312
		3.6.2 Vnitrosubjektové experimentální plány.	314

ODDÍL B METODY SOCIÁLNÍ PSYCHOLOGIE

1. Specifika metod sociální psychologie.	286
<i>Tomáš Urbánek</i>	
1.1 Obecná témata nelze opominout	286
1.2 Zdroje zkreslení	287
1.3 Role teorie ve výzkumu	288
1.4 Úskalí operacionalizace	288
1.5 Kvalitativní, nebo kvantitativní přístup?	288

3.6.3	Faktoriální experimentální plány	315	7.	Psychodiagnostika v sociální psychologii . 352 <i>Mojmír Svoboda</i>	
3.7	Etika v sociálněpsychologickém výzkumu	315	7.1	Obecné poznámky	352
	<i>Souhrn</i>	<i>317</i>	7.2	Psychodiagnostika dospělých v sociální psychologii	354
	<i>Literatura</i>	<i>317</i>	7.2.1	<i>Projektivní metody</i>	<i>354</i>
4.	Dotazování v sociální psychologii	319	7.2.2	<i>Dotazníky</i>	<i>356</i>
	<i>Daniela Haubertová</i>		7.3	Metody pro děti a mladistvé	360
4.1	Vymezení metody	319		<i>Souhrn</i>	<i>363</i>
4.2	Forma dotazování	319		<i>Literatura</i>	<i>364</i>
4.3	Struktura dotazování	320	8.	Metody zkoumání malé sociální skupiny . 365 <i>Marek Dobeš</i>	
4.4	Ohniskové skupiny	323	8.1	Co a jak se zkoumá u malé sociální skupiny	365
4.5	Organizace, třídění a interpretace dat	324	8.2	Víceúrovňové modelování	366
4.6	Interpersonální proměnné	325	8.2.1	<i>Co to je?</i>	<i>366</i>
	<i>Souhrn</i>	<i>327</i>	8.2.2	<i>Jaké výhody to přináší?</i>	<i>366</i>
	<i>Literatura</i>	<i>327</i>	8.2.3	<i>Příklad víceúrovňového modelování</i>	<i>367</i>
5.	Analýza produktů v sociální psychologii . 329 <i>Katarína Baňasová, Ivan Slaměnik</i>		8.3	Modelování trajektorií	368
5.1	Východiska metod analýzy produktů	329	8.3.1	<i>Co to je?</i>	<i>368</i>
5.1.1	<i>Dokumenty, jejich charakter a možnosti klasifikace</i>	<i>329</i>	8.3.2	<i>Jaké výhody to přináší?</i>	<i>369</i>
5.2	Metody analýzy dokumentů	331	8.3.3	<i>Příklad modelování trajektorií</i>	<i>369</i>
5.2.1	<i>Obsahová analýza</i>	<i>331</i>	8.4	Analýza sociálních sítí	371
5.2.2	<i>Obsahová analýza a počítačové programy</i>	<i>336</i>	8.4.1	<i>Co to je?</i>	<i>371</i>
5.3	Analýza fyzických stop	338	8.4.2	<i>Jaké výhody to přináší?</i>	<i>372</i>
	<i>Souhrn</i>	<i>338</i>	8.4.3	<i>Příklad analýzy sociálních sítí</i>	<i>372</i>
	<i>Literatura</i>	<i>339</i>		<i>Souhrn</i>	<i>374</i>
6.	Měření postojů	341		<i>Literatura</i>	<i>374</i>
	<i>Tomáš Sollár</i>		9.	Metody mediální psychologie	376
6.1	Historie měření postojů	341		<i>Lukas Blinka</i>	
6.2	Přístupy k měření postojů	341	9.1	Metodologické výzvy a specifika mediální psychologie	376
6.2.1	<i>Přímé pozorování</i>	<i>342</i>	9.1.1	<i>Interdisciplinarita</i>	<i>376</i>
6.2.2	<i>Přímé dotazování</i>	<i>342</i>	9.1.2	<i>Teoretické vakuum</i>	<i>376</i>
6.2.3	<i>Nepřímé metody</i>	<i>342</i>	9.1.3	<i>Kvalita měřicích nástrojů</i>	<i>377</i>
6.3	Přehled nejznámějších metod škálování – postojové škály	343	9.1.4	<i>Nízká velikost účinků</i>	<i>377</i>
6.3.1	<i>Thurstonova škála (metoda stejně se jevících intervalů)</i>	<i>343</i>	9.2	Model zvýšené náchylnosti k mediálním účinkům	378
6.3.2	<i>Likertova škála – metoda sumovaných odhadů</i>	<i>345</i>	9.2.1	<i>Použití a efekt média jsou v transakčním vztahu</i>	<i>378</i>
6.3.3	<i>Bogardusova škála sociální vzdálenosti</i>	<i>346</i>	9.2.2	<i>Tři typy náchylnosti predikují použití média a zároveň moderují (zesilují či zeslabují) účinek média</i>	<i>378</i>
6.3.4	<i>Guttmanův škálogram</i>	<i>347</i>	9.2.3	<i>Efekt použití média je nepřímý, je mediovaný skrze kognitivní, emoční a fyziologické reakce</i>	<i>379</i>
6.3.5	<i>Sémantický diferenciál</i>	<i>348</i>			
	<i>Souhrn</i>	<i>351</i>			
	<i>Literatura</i>	<i>351</i>			

9.3	Typy výzkumných designů	380	12.2	Metody analýzy sociálních sítí	408
9.3.1	Obsahová analýza	380	12.2.1	Typy dat v analýze sociálních sítí	409
9.3.2	Průřezové korelační studie	381	12.2.2	Organizace dat v analýze sociálních sítí	410
9.3.3	Longitudinální studie	381	12.3	Strukturální charakteristiky (míry) sociální sítě	411
9.3.4	Experiment	382	12.4	Software určený k analýze sociálních sítí	414
9.3.5	Kvalitativní výzkum	383		Souhrn	414
	Souhrn	384		Literatura	415
	Literatura	384			
10.	Vznik sociální neurovědy a komplexní metodologie	387	13.	Možnosti využití databází mezinárodních sociálních průzkumů v sociální psychologii	416
	<i>Jana Plichtová, Lucia Pružinská</i>			<i>Jozef Výrost, Lucia Ištoňová</i>	
10.1	Konstituování sociální neurovědy	387	13.1	Historie sociálních průzkumů	416
10.1.1	Historie – překážky víceúrovňového integrovaného studia lidského chování	387	13.1.1	Éra invence (1930–1960)	417
10.1.2	Současnost – program sociální neurovědy	388	13.1.2	Éra expanze (1960–1990)	417
10.1.3	Základní teze a epistemologická východiska	389	13.1.3	Éra „ekologických“ a „designových“ dat	418
10.1.4	Teorie o specifčnosti lidské sociálnosti	390	13.2	Mezinárodní sociální průzkumy	419
10.2	Základní otázky a typy výzkumných plánů	391	13.2.1	První etapa	419
10.3	Kritické výhrady vůči sociální neurovědě	393	13.2.2	Druhá etapa	419
10.4	Význam sociální neurovědy pro sociální psychologii	393	13.2.3	Třetí etapa	420
	Souhrn	394	13.3	Příklady využití dat mezinárodních výzkumů v sociální psychologii	421
	Literatura	395	13.3.1	Databáze Evropského průzkumu pracovních podmínek	421
11.	Metody sociální neurovědy	397	13.3.2	Databáze Evropské sociální sondy	422
	<i>Lucia Pružinská, Jana Plichtová</i>		13.3.3	Databáze Evropského průzkumu kvality života	423
11.1	Metody mapování struktury a funkcí mozku	397	13.4	Výhody, nevýhody a omezení práce s daty sociálních průzkumů	423
11.1.1	Metoda funkční magnetické rezonance	397	13.4.1	Výhody	423
11.1.2	Elektroencefalografie a evokované potenciály	398	13.4.2	Nevýhody a omezení	424
11.1.3	Metoda studia lézí	399		Souhrn	425
11.2	Periferní psychofyziologické metody	399		Literatura	425
11.3	Metody sociální psychologie	400	14.	Analýza a zpracování dat v sociálních vědách	427
11.4	Interpretace výsledků neuropsychologických studií	401		<i>Tomáš Sollár</i>	
11.5	Ekologická validita sociální neurovědy	403	14.1	Analýza dat v kontextu realizace výzkumu	427
	Souhrn	403	14.2	Úrovně měření proměnných	428
	Literatura	404	14.2.1	Nominální úroveň měření	428
12.	Analýza sociálních sítí	407	14.2.2	Ordinální úroveň měření	429
	<i>Radka Petrvalská</i>		14.2.3	Kardinální úroveň měření	429
12.1	Historie analýzy sociálních sítí	407	14.3	Metody zpracování kvantitativních dat	430

14.3.1	Metody statistické deskripce . . .	430
14.3.2	Metody statistické inference . . .	434
14.3.3	Metody věcné významnosti . . .	436
14.4	Vícerozměrné metody analýzy dat . . .	437
14.5	Počítačový rozměr analýzy dat	438
	Souhrn	438
	Literatura	439

ODDÍL C APLIKACE SOCIÁLNÍ PSYCHOLOGIE

Část I.

Východiska a zdroje aplikované sociální psychologie

1.	Rozvoj aplikované sociální psychologie. . .	444
	<i>Jozef Výrost, Ivan Slaměnik, Eva Sollárová</i>	
1.1	Sociální psychologie od svého vzniku byla akademická i praktická disciplína	444
1.2	Sociální psychologie v období krize . . .	447
1.3	Současná aplikovaná sociální psychologie	448
	<i>Souhrn</i>	<i>450</i>
	<i>Literatura</i>	<i>451</i>
2.	Tvorba a hodnocení intervencí	453
	<i>Eva Sollárová</i>	
2.1	Definování a charakteristika intervencí	453
2.2	Proces tvorby, implementace a hodnocení intervencí	453
	2.2.1 <i>Krok 1: Identifikace problému . . .</i>	<i>454</i>
	2.2.2 <i>Krok 2: Návrh řešení</i>	<i>454</i>
	2.2.3 <i>Krok 3: Stanovení cílů a tvorba intervence.</i>	<i>454</i>
	2.2.4 <i>Krok 4: Implementace intervence</i>	<i>455</i>
	2.2.5 <i>Krok 5: Hodnocení intervence. . .</i>	<i>455</i>
2.3	Demonstrace kroků tvorby, implementování a hodnocení v konkrétní programové intervenci . .	456
	2.3.1 <i>Krok 1: Identifikace problému. . .</i>	<i>456</i>
	2.3.2 <i>Krok 2: Navrhované řešení</i>	<i>456</i>
	2.3.3 <i>Krok 3: Stanovení cílů a tvorba intervence</i>	<i>457</i>
	2.3.4 <i>Krok 4: Implementace intervence.</i>	<i>457</i>
	2.3.5 <i>Krok 5: Hodnocení intervence. . .</i>	<i>458</i>

2.4	Intervence zaměřené na sociální dovednosti a sociální kompetenci . . .	458
2.4.1	<i>Metodologické otázky tvorby a implementace tréninků sociálních dovedností</i>	<i>459</i>
2.4.2	<i>Hodnocení efektivnosti univerzální preventivní intervence ve školním kontextu . . .</i>	<i>460</i>
	<i>Souhrn</i>	<i>461</i>
	<i>Literatura.</i>	<i>462</i>

3. Sociálněpsychologický výcvik 464

	<i>Eva Sollárová</i>	
3.1	Hlavní přístupy	464
	3.1.1 <i>Lewinová tradice</i>	<i>464</i>
	3.1.2 <i>Rogersová tradice</i>	<i>466</i>
	3.1.3 <i>Interakčně orientovaná tradice. . .</i>	<i>468</i>
3.2	Výzkum procesu a účinnosti zážitkových skupin a sociálně- psychologického výcviku	470
	3.2.1 <i>Účinnost zážitkových skupin . . .</i>	<i>470</i>
	3.2.2 <i>Proces v zážitkových skupinách a sociálněpsychologickém výcviku</i>	<i>471</i>
	3.2.3 <i>Výzkum účinnosti sociálněpsychologického výcviku ve vzdělávání pomáhajících profesionálů a manažerů.</i>	<i>472</i>
	<i>Souhrn</i>	<i>473</i>
	<i>Literatura.</i>	<i>473</i>

Část II.

Člověk a sociální instituce

4.	Člověk v rodině	476
	<i>Daniela Husovská</i>	
4.1	Psychologie rodiny a její definování . . .	476
4.2	Rodina v historické perspektivě a v současnosti	477
4.3	Teoretické přístupy k rodině	479
	4.3.1 <i>Ekologická teorie rodiny</i>	<i>480</i>
	4.3.2 <i>Vývojová teorie rodiny</i>	<i>480</i>
	4.3.3 <i>Sociálně-kognitivně- -behaviorální teorie rodiny</i>	<i>480</i>
	4.3.4 <i>Teorie rodinné komunikace. . . .</i>	<i>480</i>
4.4	Výzkum v psychologii rodiny.	481
	4.4.1 <i>Spokojené versus nespokojené manželství</i>	<i>481</i>
	4.4.2 <i>Normativní změny v rodinách . . .</i>	<i>482</i>
	4.4.3 <i>Model rodiny</i>	<i>482</i>
4.5	Výzvy do budoucnosti	484

	Souhrn	485			
	Literatura	485			
5.	Člověk a vzdělávání.	488			
	<i>Ol'ga Orosová</i>				
5.1	Teoretické perspektivy zkoumání interpersonálních vztahů ve vzdělávání.	488			
	5.1.1 <i>Dynamická systémová teorie</i> ..	488			
	5.1.2 <i>Teorie vztahové vazby</i>	489			
	5.1.3 <i>Self-determinační teorie</i>	490			
5.2	Interpersonální faktory školní úspěšnosti	491			
	5.2.1 <i>Očekávání učitelů a školní úspěšnost žáků</i>	492			
5.3	Vrstevnícké vztahy a školní úspěšnost	494			
	5.3.1 <i>Vrstevníky zprostředkované učení</i>	495			
5.4	Intrapersonální faktory a vztahy mezi jedinci školního systému a školní úspěšnost žáků	495			
	5.4.1 <i>Sebepojetí</i>	496			
	5.4.2 <i>Sebeúcta a postoje</i>	496			
	5.4.3 <i>Osobnostní faktory, motivace</i> ..	496			
	Souhrn	496			
	Literatura	497			
6.	Člověk v pracovní organizaci	501			
	<i>Denisa Fedáková</i>				
6.1	Socializace zaměstnance v organizaci	501			
	6.1.1 <i>Formy socializace jako přístup organizace</i>	502			
6.2	Pohled do minulosti: sociální aspekty pracovního prostředí.	503			
6.3	Pracovní vztahy zaměstnance v organizaci	503			
	6.3.1 <i>Vztah mezi zaměstnancem a kolegy (spolupracovníky)</i>	504			
	6.3.2 <i>Vztah mezi zaměstnancem a podřízenými (zaměstnanec jako nadřízený)</i>	504			
	6.3.3 <i>Vztah mezi zaměstnancem a nadřízeným (zaměstnanec jako podřízený)</i>	505			
	6.3.4 <i>Vztah mezi zaměstnancem a pracovní skupinou</i>	506			
	6.3.5 <i>Vztah mezi zaměstnancem a organizací</i>	506			
			6.3.6 <i>Zaměstnanec jako součást pracovního týmu: tradiční versus virtuální pracovní tým</i> .	508	
6.4	Výzvy do budoucnosti	508			
	Souhrn	509			
	Literatura	509			
7.	Člověk a spotřebitelské chování	512			
	<i>Margita Mesárošová</i>				
7.1	Jak se chápe spotřebitelské chování. .	512			
7.2	Historický vývoj psychologie spotřebitele jako vědecké disciplíny .	512			
	7.2.1 <i>Průkopnické období psychologie spotřebitele: 1895–1930</i>	513			
	7.2.2 <i>Období rozvoje metodologie a rozšiřování oblastí zkoumání: 1930–1945</i>	513			
	7.2.3 <i>Období po druhé světové válce</i> .	514			
	7.2.4 <i>Vznik psychologie spotřebitele jako samostatné psychologické disciplíny: rok 1961</i>	514			
	7.2.5 <i>Psychologie spotřebitele jako vědecká disciplína současnosti</i> .	514			
7.3	Psychologické přístupy vysvětlující spotřebitelské chování.	515			
7.4	Specifické teorie a modely objasňující spotřebitelské chování.	516			
7.5	Faktory působící na spotřebitele	518			
	7.5.1 <i>Vyvolání pozornosti a zájmu o produkt</i>	519			
	7.5.2 <i>Získání znalostí o produktu</i> ..	519			
	7.5.3 <i>Zapamatování a vybavování znalostí o produktu</i>	519			
	7.5.4 <i>Aktivace znalostí o produktu</i> ..	520			
7.6	Nová témata ve výzkumu	520			
	7.6.1 <i>Působení značkových komunit na spotřebitelské chování.</i>	520			
	7.6.2 <i>Zelené spotřebitelské chování</i> ..	520			
	Souhrn	520			
	Literatura	521			
8.	Člověk při uplatňování práva	524			
	<i>Ladislav Lováš</i>				
8.1	Sociální normy	524			
	8.1.1 <i>Sociální normy z perspektivy jedince a koncept normativních přesvědčení</i>	524			
	8.1.2 <i>Jak se vysvětluje vliv sociálních norem na jedince</i>	526			

8.2	Sociální spravedlnost	528			
8.2.1	Začátek výzkumu sociální spravedlnosti v sociální psychologii	529			
8.2.2	Oblasti výzkumu spravedlnosti v sociální psychologii	530			
8.2.3	Výzkum spravedlnosti související s uplatňováním práva	531			
	<i>Souhrn</i>	532			
	<i>Literatura</i>	532			
9.	Člověk a politika	535			
	<i>Josef Lukas</i>				
9.1	Vymezení a stručná historie politické psychologie	535			
9.2	Hlavní přístupy a směry zkoumání v politické psychologii	536			
9.3	Politická psychologie na mikroúrovni	537			
9.3.1	Osobnost a politické chování	537			
9.3.2	Emoce a politické chování	537			
9.3.3	Politická socializace, formování politické identity	538			
9.4	Politická psychologie na makroúrovni	539			
9.4.1	Politické ideologie, hodnoty	539			
9.4.2	Politická komunikace, formování dojmů o politicích, volební chování	540			
9.4.3	Meziskupinové vztahy, mezinárodní vztahy	541			
9.5	Nové přístupy a trendy v politické psychologii	541			
	<i>Souhrn</i>	542			
	<i>Literatura</i>	542			
10.	Člověk, sekty a nová náboženská hnutí	546			
	<i>Zdeněk Vojtíšek</i>				
10.1	Základní pojmy	546			
10.2	Otázka vlivu příslušnosti k novému náboženskému hnutí na osobnost	547			
10.3	Pokles napětí, konflikty a násilí	549			
10.4	Otázka konverze do nových náboženských hnutí	550			
10.5	Otázka moci duchovního vůdce a jeho charismatu	551			
10.6	Otázka milenialismu a mileniálního zklamání	553			
10.7	Možnosti intervence	553			
10.8	Budoucí výzkum	555			
	<i>Souhrn</i>	555			
	<i>Literatura</i>	556			
11.	Člověk a komunity	557			
	<i>Júlia Halamová</i>				
11.1	Historie a současnost komunitní psychologie	557			
11.2	Vymezení pojmů	558			
11.2.1	Vymezení pojmu psychologický zážitek komunity	559			
11.3	Komunity a sociální změna	559			
11.3.1	Strategie komunitní změny	560			
11.3.2	Model změny v komunitě	561			
	<i>Souhrn</i>	567			
	<i>Literatura</i>	567			
12.	Člověk a digitální komunikace	569			
	<i>David Šmahel, Martina Šmahelová</i>				
12.1	Charakteristiky digitální komunikace	569			
12.2	Kontext digitální komunikace	570			
12.3	Anonymita, sebeodhalování a disinhibice	571			
12.4	Textová komunikace	573			
12.5	Používání emotikonů	574			
12.6	Teorie digitální komunikace	574			
12.6.1	Teorie sociální přítomnosti	575			
12.6.2	Teorie bohatosti médií	575			
12.6.3	Perspektiva sociálního vlivu	575			
12.6.4	Teorie zpracování sociálních informací	576			
12.6.5	Hyperpersonální komunikace	576			
12.6.6	SIDE model	577			
12.6.7	Teorie sériového používání komunikačních technologií	577			
	<i>Souhrn</i>	577			
	<i>Literatura</i>	578			
13.	Člověk v interkulturní komunikaci	580			
	<i>Iveta Jeleňová</i>				
13.1	Krátce z historie	580			
13.2	Základní charakteristika interkulturní komunikace	580			
13.3	Verbální interkulturní komunikace	581			
13.4	Neverbální interkulturní komunikace	583			
13.5	Interkulturní komunikace v pracovním kontextu	585			
13.6	Interkulturní komunikační kompetentnost	586			
	<i>Souhrn</i>	587			
	<i>Literatura</i>	588			

14. Člověk v prostředí sportu.	590		
<i>Denisa Fedáková</i>			
14.1 Význam sportu v životě člověka.	590		
14.2 Z historie sociální psychologie sportu.	590		
14.3 Týmovost sportu	591		
14.4 Sociální vlivy ve sportu	592		
14.5 Týmová koheze.	592		
14.6 Sociální facilitace	593		
14.7 Sportovní diváci	593		
14.8 Vztah mezi trenérem a sportovcem ..	594		
14.9 Vliv vrstevnických vztahů ve sportu	595		
14.10 Vztahy mezi rodiči a dětmi ve sportu	595		
<i>Souhrn</i>	<i>596</i>		
<i>Literatura</i>	<i>596</i>		
Část III.			
Člověk v sociálním světě			
15. Sociální psychologie zdraví a nemoci ...	600		
<i>Eva Sollárová, Jana Turzáková</i>			
15.1 Vymezení sociální psychologie zdraví	600		
15.2 Stres a sociální opora	601		
15.2.1 Sociální opora a zdraví – výzkum a intervence	602		
15.3 Zdravé chování a změna zdravého chování	603		
15.3.1 Modely (zdravého) chování.	603		
15.3.2 Modely změny zdravého chování	606		
15.4 Současná diskuse k teoriím zdravého chování a teoriím změny zdravého chování	608		
<i>Souhrn</i>	<i>609</i>		
<i>Literatura</i>	<i>609</i>		
16. Sociální psychologie zvládání a resilience	612		
<i>Olga Orosová</i>			
16.1 Zvládání.	612		
16.1.1 Přístupy ke zvládání, vymezení zvládání	612		
16.1.2 Vymezení zvládání (coping) ...	613		
16.1.3 Struktura zvládání.	614		
16.2 Zvládání a resilience	616		
16.3 Resilience	616		
16.3.1 Rozvoj výzkumu resilience ...	617		
16.3.2 Faktory resilience.	617		
16.3.3 Modely resilience	619		
16.3.4 Na resilienci založený přístup k prevenci	620		
16.4 Metodiky	621		
<i>Souhrn</i>	<i>621</i>		
<i>Literatura</i>	<i>621</i>		
17. Sociální psychologie osamělosti	624		
<i>František Baumgartner</i>			
17.1 Vymezení a pojetí osamělosti	624		
17.2 Dělení osamělosti.	626		
17.3 Dotazníky osamělosti	626		
17.4 Vývojové aspekty osamělosti	627		
17.5 Souvislosti osamělosti s dalšími sociálními a osobnostními charakteristikami	628		
17.6 Teoretické koncepce osamělosti ...	629		
17.7 Možnosti omezování osamělosti ...	630		
17.8 Perspektivy výzkumu osamělosti.	631		
<i>Souhrn</i>	<i>631</i>		
<i>Literatura</i>	<i>631</i>		
18. Sociální psychologie nezaměstnanosti. ...	635		
<i>Božena Buchtová</i>			
18.1 Historický vývoj zkoumání psychologických účinků nezaměstnanosti	635		
18.2 Výzkumné přístupy k fenoménu nezaměstnanosti v sedmdesátých a osmdesátých letech 20. století.	636		
18.2.1 Současné výzkumné přístupy ke studiu nezaměstnanosti ...	637		
18.3 Nezaměstnanost a zdraví	638		
18.4 Nezaměstnanost a sociálně patologické chování.	639		
18.5 Rizikové skupiny nezaměstnaných ...	640		
18.6 Dopad nezaměstnanosti na kvalitu života rodiny.	641		
18.7 Psychologický intervenční program pro nezaměstnané	642		
<i>Souhrn</i>	<i>643</i>		
<i>Literatura</i>	<i>643</i>		
19. Sociální psychologie stáří.	646		
<i>Božena Buchtová</i>			
19.1 Demografická proměna společnosti. .	646		
19.2 Pojetí stárnutí a stáří v kontextu životní dráhy.	647		
19.2.1 Zákonitosti gerontogeneze.	647		
19.2.2 Fáze funkční výkonnosti	647		
19.3 Teorie stárnutí a jejich aplikace do praxe.	648		

19.4	Pracovní schopnosti a věk, kompenzační schopnosti	649	21.3.3	<i>Mírové řešení nezvladatelných konfliktů</i>	675
19.4.1	<i>Změny produktivity práce a kreativity</i>	650	Souhrn	676
19.4.2	<i>Limity a přednosti stáří</i>	652	Literatura	676
19.5	Třetí věk	653	22. Sociální psychologie dopravy	680	
19.6	Mýty o stáří	653	<i>Iveta Jeleňová</i>		
19.7	Možnosti intervence	654	22.1	Nebezpečné chování řidičů	680
	<i>Souhrn</i>	654	22.2	Metodologické otázky	681
	<i>Literatura</i>	655	22.3	Faktory přispívající k nebezpečnému chování řidičů	682
20. Sociální psychologie předsudků	657		22.4	Postoje k dopravním přestupkům ...	684
<i>Jana Turzáková</i>			22.5	Modifikace chování řidičů	685
20.1	Předsudky, stereotypy a diskriminace	657	<i>Souhrn</i>	687	
20.2	Historie výzkumu předsudků	658	<i>Literatura</i>	687	
20.2.1	<i>První etapa výzkumu předsudků: jaká je osobnost, která má předsudky</i>	658	23. Sociální psychologie humoru	690	
20.2.2	<i>Druhá etapa výzkumu předsudků: předsudky jsou přirozené a nevyhnutelné</i>	659	<i>Jozef Výrost</i>		
20.2.3	<i>Třetí etapa výzkumu předsudků: bouřlivý svět na přelomu tisíciletí</i>	661	23.1	Humor v dyádě	690
20.3	Individuální faktory vzniku a udržování předsudků	661	23.2	Humor v sociálních skupinách	693
20.4	Skupiny ohrožené předsudky a diskriminací	662	23.3	Humor ve společnosti	695
20.5	Měření předsudků	664	<i>Souhrn</i>	696	
	<i>Souhrn</i>	665	<i>Literatura</i>	697	
	<i>Literatura</i>	666	24. Sociální psychologie bezpečí	700	
21. Sociální psychologie meziskupinových konfliktů	668		<i>Michal Kentoš</i>		
<i>Sylvie Graf</i>			24.1	Historie výzkumu vnímání bezpečí ..	700
21.1	Psychologie meziskupinových vztahů	669	24.2	Vymezení vnímání bezpečí	701
21.2	Sociálněpsychologické teorie meziskupinového konfliktu	669	24.3	Viktimizace a vnímání bezpečí	701
21.2.1	<i>Teorie realistického konfliktu mezi skupinami</i>	670	24.3.1	<i>Vnímání rizika</i>	702
21.2.2	<i>Teorie sociální identity</i>	670	24.3.2	<i>Vnímání prostředí</i>	703
21.2.3	<i>Objektivní meziskupinový konflikt</i>	671	24.4	Společenské změny	704
21.3	Intervence k prevenci a řešení meziskupinových konfliktů	672	24.5	Psychologie strachu a úzkostnost ...	704
21.3.1	<i>Meziskupinový kontakt</i>	672	24.6	Vnímání bezpečí a sledování médií ..	705
21.3.2	<i>Kognitivní reprezentace skupin během kontaktu</i>	673	24.7	Výzkum vnímání bezpečí	706
			<i>Souhrn</i>	707	
			<i>Literatura</i>	708	
			25. Sociální psychologie pověřivosti	711	
			<i>Jozef Výrost</i>		
			25.1	Vymezení pověřivosti a terminologie	711
			25.2	Kognitivní zdroje pověr	712
			25.3	Pověřivost a osobnost	714
			25.4	Pověra a sociální svět	716
			<i>Souhrn</i>	717	
			<i>Literatura</i>	717	
			Summary	721	
			Rejstřík jmenný	722	
			Rejstřík věcný	752	

Předmluva

Sociální psychologie během svého více než sto let trvajícího vývoje prošla různými proměnami, ale přesto nashromáždila obrovské množství poznatků. Její počátek vzešel z ryze praktických sociálních problémů (jak zvládat dav), prošla obdobím úsilí o zvýšení vědeckého charakteru (např. vyvinutím metod k měření postojů) a jistého akademismu (později kritizovaného) až po neobyčejně široké uplatnění při řešení sociálních problémů. To je také jeden z důvodů, proč se obtížně stanovují hranice sociální psychologie. Proměny společností v důsledku politických, ekonomických, vojenských a jiných změn a strategií přinášejí zcela nové problémy, se kterými se lidé musejí vyrovnat. Sociální psychologie tradičně rozvíjena v Evropě a ve Spojených státech je v posledních desetiletích obohacována o prudký nárůst výzkumů v Asii a Jižní Americe, což jednak staví stávající poznatky do nového světla díky snadné realizovatelnosti mezikulturních srovnání, jednak přibližuje často zcela odlišné sociální problémy. S jistotou můžeme konstatovat, že přes složitost svého vývoje se sociální psychologie stala základní psychologickou disciplínou, ale navíc se uplatňuje v řadě více či méně blízkých vědních oborů, jako je pedagogika, ekonomie, politologie, právo aj., a přesahuje je.

Obrovský nárůst poznatků v oblasti teorie, metodologie i aplikací sociální psychologie vede k tomu, že se jen stěží „vměstnají“ do jednotlivých samostatných publikací, nehledě k tomu, že o každém dílčím tématu pojednávají vícere monografie. Naším editorským záměrem bylo v jedné publikaci přiblížit sociální psychologii jako celek, sestavený ze zásadních témat podstatných pro porozumění tomu, co sociální psychologie je.

První část věnovaná teorii navazuje na naše předchozí práce (Výrost, Slaměník, 1997, 2008). Rozvíjení teorie je dáno jednak dobovými událostmi a potřebou jejich objasnění (např. prosociální chování), jednak vývojem v psychologii samé (např. vliv kognitivistické psychologie na konstituování tématu sociálního poznávání). Typický je pak intenzivní zájem o řešení těchto otázek v určitém období, který později zákonitě klesá s rozšiřujícím se poznáním a přesouvá se k jiným tématům, avšak získané poznatky zůstávají

trvalou součástí sociální psychologie. To neznamená, že by jednou popsané teoretické principy nezůstaly otevřené dalšímu zkoumání; v tomto smyslu jsme provedli úpravy a doplnění kapitol předchozího vydání.

Druhá část publikace se zaměřuje na metody sociální psychologie. Jako každý vědní obor a jeho disciplíny i sociální psychologie používá základní metody sběru dat (pozorování, dotazování, experiment, analýza produktů), na jejichž specifická užití poukazují příslušné kapitoly. Z těchto metod má v sociální psychologii výjimečné postavení experiment, přesněji řečeno laboratorní experiment, který dlouhou dobu dominoval výzkumům v USA. Přinesl mnoho jinak obtížně získatelných poznatků, které však zároveň vyvolávaly otázky přenositelnosti do reálného sociálního života. Realizace těchto experimentů s sebou nesla mnohdy sporné etické momenty (např. Milgramovy pokusy s poslušností, Zimbardovy pokusy s deindividuací aj.). Proto v druhé polovině 20. století zesílil požadavek na realizaci terénních experimentů, které věrohodněji ověřují a vysvětlují kauzální vztahy mezi podmínkami determinujícími výskyt a průběh sociálních fenoménů. Sociální psychologie vyvinula (spolu se sociologií) a používá vlastní metody, jako je například měření postojů či sociometrie. Nověji se rozvíjejí a prosazují metody sociální neurovědy, jež jsou založené – oproti tradičním metodám – na odlišných principech. Je velkou výzvou pro budoucnost hledat nové metody, které by umožňovaly přesnější zkoumání stávajících, ale i nově vznikajících sociálních fenoménů.

Třetí část je věnovaná aplikacím sociální psychologie. Do jisté míry navazuje na předchozí tři díly aplikované sociální psychologie (Výrost, Slaměník, 1998, 2001; Komárková, Slaměník, Výrost, 2001), ale zároveň dává čtenáři možnost sledovat vyústění části teorie a metody do řešení problémů v mnoha oblastech sociálního života. Aplikovaná sociální psychologie představuje nejbouřlivěji se rozvíjející oblast této psychologické disciplíny, nejvíce posouvá její hranice, což zároveň svědčí o tom, že teorie „nevisí ve vzduchoprázdnu“, že je efektivně využitelná pro intervence při tíživých problémech člověka v sociálním světě. Ve dvaceti pěti kapitolách, rozdělených do částí *Výcho-*

diska a zdroje aplikované sociální psychologie, Člověk a sociální instituce a Člověk v sociálním světě, jsou prezentovány možnosti a výsledky využití teoretických poznatků i metodologických postupů v situacích každodenních i méně často se vyskytujících.

I přes poměrně značný rozsah nemůže být kniha vyčerpávající zařazením témat ani jejich zpracováním. Naším záměrem bylo volit témata podstatná, nosná, aby si čtenář udělal představu o tom, čemu se věnuje a čím se zabývá sociální psychologie, a nalezl odkazy pro případné další studium. Pokud studium této knihy vzbudí zájem o hlubší poznání sociální psychologie, budeme velmi potěšeni.

Koncepce této knihy, na rozdíl od našich předchozích učebnic, se posunula ke kolektivní vědecké monografii. Spoluautoři – v tradici česko-slovenské spolupráce – jsou v daných tématech výzkumně činní, mnozí se jim věnují dlouhodobě, je to jejich specifické profesní zaměření. Chtěli bychom všem poděkovat, že

přijali nabídku a rozhodli se spolupodílet na této publikaci. Struktura kapitol byla stanovena, ale přitom jsme se snažili zachovat osobitost projevu každého spoluautora.

Nakladatelství Grada Publishing patří poděkování za vstřícnost při přijetí návrhu takto široce koncipované knihy i za náročnou přípravu rukopisu do tisku.

Recenzování práce se ujaly doc. PhDr. Eva Letovancová, PhD., a doc. PhDr. Iva Poláčková Šolcová, PhD. Oběma patří velké poděkování především za trpělivost při posuzování rozsáhlého textu a četné připomínky a náměty pro definitivní úpravu rukopisu.

Iniciátor dávné česko-slovenské spolupráce v sociální psychologii, prof. PhDr. Jaromír Janoušek, DrSc., pro mnohé z nás nezapomenutelný učitel, kolega a přítel ochotný kdykoli nezištně pomoci, se vydání této knihy, na které se rovněž autorsky podílí, nedožil. Věnujeme tuto publikaci jeho památce.

Slušovice, 25. ledna 2018

Jozef Výrost, Ivan Slaměník, Eva Sollárová

ODDÍL A
TEORIE SOCIÁLNÍ PSYCHOLOGIE

Část I.
Předmět a historie
sociální psychologie

1. Předmět a místo sociální psychologie v systému věd

Josef Výrost, Ivan Slaměník

Každý vědní obor a každá vědní disciplína, chce-li si nárokovat právo na svou existenci, musí definovat svůj předmět a metodu. Sociální psychologie za přibližně sto let svého trvání prošla bouřlivým vývojem. V jisté míře „kopírovala“ vývoj psychologie jako takové, ale coby typická hraniční disciplína byla vystavena také vlivům jiných vědních oborů, zejména sociologie. Tyto vlivy nemohly zůstat bez odezvy na proměny v pojetí sociální psychologie. Nejenže se měnil předmět a metoda, ale v důsledku tlaku na praktickou využitelnost sociálněpsychologických poznatků docházelo k neustálému rozšiřování „záběru“ či posouvání hranic sociální psychologie.

Na počátku vcelku jasné a zřetelně definované pojetí sociální psychologie se postupem času stávalo méně jasné, neostře, mlhavé, až paradoxně vyústilo do stavu, kdy se nepochybuje o existenci této psychologické disciplíny, ale její vymezení chybí, jako by se spoléhalo na to, že přece každý jen trochu zasvěcený odborník ví, co je sociální psychologie, a netřeba to vysvětlovat. Nenárokujeme si předložit vlastní řešení této dlouhodobě obcházené a nanejvýš sporadicky diskutované otázky (ve smyslu vyústění v definici), ale chceme v této kapitole z hlediska předmětu a metody připomenout zlomové okamžiky jejího vývoje a pokusit se analýzou některých faktů přiblížit, co dnes představuje sociální psychologie.

1.1 Milníky na cestě ke konstituování sociální psychologie

Věda a její jednotlivé vědní disciplíny, ať se tváří jakkoli neosobně a racionálně, mají také rády své milníky a jubilea. V sociální psychologii se za dobu jejího vzniku tradičně považoval rok 1908, tedy rok

vydání, nezávisle na sobě, dvou učebnic sociální psychologie (McDougall, 1908; Ross, 1908). Zatímco první z autorů tvrdil, že každé sociální chování lze odvodit z vrozených tendencí – instinktů, druhý za ideu zásadního významu považoval skutečnost, že lidé jsou silně ovlivněni jinými lidmi i tehdy, když „jiní“ nejsou fyzicky přítomní.

Za příznačné pro „descartesovskou“ atmosféru v sociální psychologii lze chápat úvahu autorů kanadské učebnice sociální psychologie (Alcock, Carment, Sadava, 2001, s. 4), že se jim to zdá tak trochu jako projev severoamerického etnocentrismu, protože první známou knihou věnovanou sociální psychologii, s uvedením označení disciplíny v názvu, byla práce A. Vierkandta z roku 1896 s názvem *Naturvolker und Kulturvorker: Ein Beitrag zur Sozialpsychologie*. Dříve byly vydané i další práce, například Baldwinova kniha *Social and ethical interpretations of mental development: A study in social psychology* z roku 1897, Tardeho práce *Études de psychologie sociale* z roku 1898, Elwoodova publikace *Some prolegomena to social psychology* z roku 1899 anebo Tokutaniho učebnice sociální psychologie, publikovaná v Japonsku v roce 1906.

Doplňme – s jistým pocitem hrdosti – tyto kanadské autory o fakt, že Gustav Adolf Lindner (po matce Čech, po otci Němec) publikoval v roce 1871 ve Vídni práci *Myšlenky k psychologii společnosti jako základ společenské vědy*, jejíž druhá část je nazvána *Společnost jako bytost představující. Základy sociální psychologie*, v níž brilantně načrtl koncepci disciplíny, která se zrodila až o mnoho let později. Lindner sice vychází z Herbartovy koncepce, která přirovnává chování člověka ve společnosti k chování představ ve vědomí (tj. že lidé se vzájemně ovlivňují stejně jako představy ve vědomí), ale tento jistý fyzikalismus Herbartova výkladu překonává. Za úkol (a předmět) sociální psychologie považuje na jedné straně (v duchu Herbarta) popis a výklad jevů, jež závisejí na psychickém vzájemném působení jedinců (a v roce 1924

Floyd Allport de facto takto definoval předmět sociální psychologie), ale zároveň načrtl (a považuje za další úkol) výklad vztahu jedince a společnosti, když konstatuje, že z vědomí členů společnosti se tvoří vědomí společenské a že společnost mimo jedince není ničím. Lindner se tak dotkl jedné z fundamentálních otázek sociální psychologie, kterou se snažila řešit sociologie (např. É. Durkheim) i psychologie (např. G. H. Mead, H. Wallon, L. S. Vygotskij).

Rychlými kroky se přiblížilo století existence tohoto vědního oboru, což mnohé vedlo k úvahám o cestách, které byly překonané, a k úvahám o pronikavých výsledcích, kterých bylo dosaženo. V takových chvílích se obvykle připomínají dvě základní skutečnosti: a) příbuznost dané disciplíny s (v nějakém smyslu) podobnými v určité oblasti věd; b) rozdíly oproti jiným disciplínám, které ji opravňují k samostatné existenci a slouží zároveň k její sebeidentifikaci. Lze si tedy oprávněně položit otázku (alespoň v kapitole o předmětu sociální psychologie), jak vypadá odpověď na uvedená dvě témata v případě této vědní disciplíny.

1.2 „Rodiče“, „sourozenci“ a „děti“ sociální psychologie

Sociální psychologie vznikla jako typická hraniční disciplína – na pomezí psychologie a sociologie. Do vínku dostala úlohu pojítka mezi strukturou osobnosti (reprezentovanou substrukturami kognitivních, emocionálně motivačních a volně regulačních funkcí) a strukturou sociální reality (reprezentovanou substrukturami sociálních procesů, sociálních vztahů a sociálních institucí). Není náhoda, že W. I. Thomas a F. Znaniecki (1918), osoby v sociologii i psychologii mimořádně vážené, tuto úlohu sociální psychologie povýšili na klíč k definování jejího předmětu. Z historie je známé, že jejich řešení přineslo do této vědní disciplíny pojem **postoj** jako dominantní ohraničení výzkumu i vymezení předmětu (podrobněji viz kap. A7).

Funkce pojítka v rozmanitých obdobích a v složitých peripetiích vývoje této disciplíny vždy hrála podstatnou úlohu. Upřímně to přiznávají oba mateřské obory (sociologie i psychologie) a její představitelé. Jak to však v takových situacích bývá (a naše nejnovější historie česko-slovenských vztahů to potvr-

zuje), z původního pojítka se snadno může za jistých okolností stát rozdělovník a vice versa. Při důsledném hodnocení několik desetiletí trvajícího spolužití těchto oborů lze dojít k závěru, že v konečném důsledku byly vztahy pro všechny zainteresované strany produktivní. Díky fungujícímu principu rivality byly také mimořádně stimulující a vlivem kritického „pohledu okolí“ (tj. dalších, sofistikovanějších a vyspělejší metodologií vybavených oborů) i víceméně kooperativní.

Jako příklad pro toto tvrzení můžeme uvést, že v sociální psychologii lze dosud zaznamenat přítomnost dvou linií – **psychologizující** i **sociologizující**. Sociální psychologové jsou i dnes osoby, které mají za sebou vysokoškolskou přípravu psychologickou nebo sociologickou. Pro ilustraci stavu věcí uvedeme citát z předmluvy J. Delamara k publikaci *Handbook of social psychology* (2003, s. X): „Sociální psychologie je hlavní podoblastí (*subfield*) sociologie. Hlavní (*principal*) časopis v této oblasti *Social Psychology Quarterly*, původně nazývaný *Sociometry*, byl založen v roce 1937 a je jedním z šesti časopisů publikovaných Americkou sociologickou asociací. Sociologové sdílejí tuto oblast s psychologem. To vedlo k odlišným náhledům na vztah mezi psychologickou a sociologickou sociální psychologií.“

Další podstatnou charakteristikou napomáhající poodhalit tvář, respektive současnou podobu vědní disciplíny, je zařazování sociální psychologie do struktury psychologických disciplín (např. Jones, 1998). Využívající trochu esejisticky znějící název této části, staly se „vlastními sourozenci“ sociální psychologie v průběhu jejího vývoje psychologické disciplíny, zejména psychologie vývojová a kognitivní, psychologie osobnosti, psychologická metodologie a psychometrika. Odpověď na otázku, proč je tomu tak i dnes, by mohla být, že je to dáno tradicemi. Zněla by však jistě eufemisticky. Pokusme se tedy krátce zamyslet nad příčinami toho stavu.

1. Zejména v prvním období rozvoje disciplíny (máme tu na mysli období meziválečné) se výzkum v sociální psychologii opíral především o silné stránky psychologické instrumentace (měření, experimentování, metody statistické analýzy vhodné pro malé výběry). Důvody byly přesně tytéž, jaké se uplatnily při vzniku psychologie jako vědy, tj. získat punc exaktnosti, vědeckosti, což bylo obzvláště významné při porovnávání se stavem poznání a stylem práce v oblasti přírodních

a medicínských věd. Skutečnost, že se sociální psychologie přece jen v porovnání s ostatními „čistě“ psychologickými disciplínami pohybovala v relativně specifickém prostředí, přinesla svůj vklad i do rozvoje psychologické metodologie. Alespoň jeden příklad za mnohé: v polovině dvacátých let minulého století L. L. Thurstone vyvinul intervalové škály k měření postojů, po nichž zakrátko následovaly další (sumační a kumulativní). Důsledkem bylo, že vedle oblasti psychofyziky a konstrukce testů se studium postojů stalo výstavní oblastí uplatnění měření v psychologii.

2. Silné stránky sociologie při studiu sociálního makroprostředí (sociální struktury, sociální mobility) nabízely zejména v tomto počátečním období jisté vodítko pro přístup k sociální realitě. Takzvaný mikro-pohled psychologie však poskytoval efektivnější startovací rampu pro řešení výzkumných a posléze i praktických problémů „in situ“, tedy ve smyslu „tady a teď“. Jako důkaz produktivnosti tohoto postupu můžeme z historie psychologie uvést známý příklad Hawthornských studií Eltona Maye ve firmě Western Electric Company. Odhalení efektu „sociálních faktorů“ (resp. *human factors*) při řešení praktických úloh výrobní sféry, ve smyslu zvýšení produktivity práce, představovalo kromě v praxi využitelných důsledků nesporně významný stimul také pro další rozvoj výzkumu. Jen pro porovnání lze uvést, že tato zjištění měla pravděpodobně větší přínos než další analýzy faktorů fluktuace, které představovaly doménu praktického vstupu sociologie do této oblasti o dvacet až třicet let později. Pro zachování objektivity těchto historických reminiscencí je však třeba uvést, že odhalení potenciálu psychologických předpokladů pracovníka má praktický smysl tam, kde rozhodující rezervy, tj. kvalifikační předpoklady, organizace a řízení, jsou už v podstatě vyčerpány. A to zdaleka nebyl v daném období případ ostatního (kromě nejprůmyslovějších odvětví USA) světa.
3. Konečně, v rámci našich úvah možná „nejvíce tržní“ argument souvisel s reálnými možnostmi dvou, pro budoucí osud sociální psychologie klíčových, vědních oborů. Nejenže na jednoho sociologa v tomto období připadaly desítky psychologů, ale vlastní produkty jejich práce realizované na příslušném segmentu trhu výrazně vyznívaly v prospěch psychologie. A když k tomu přičteme stále aktuální postoj sociologické univerzitní obce, která

někdy jen zdráhavě projevuje zájem o sociální psychologii (a odsuzuje ji ve smyslu psychologizující sociologie) jako o vlastní disciplínu, jako tělo svého těla, výsledek je zřejmý. Lze však vyjádřit jistou míru optimismu, že tato situace nemusí být trvalá. Vždyť určitě se dá považovat za pochopitelné, že disciplíny v oblasti sociálních a behaviorálních věd musely přinést jisté oběti na oltář vlastního sebeurčení. Psychologie stejně jako sociologie (podobně např. etnografie ve vztahu k historii, literární věda ve vztahu k jazykovědě a naopak) musely v uplynulém období povýšit všechno to, co je odlišuje, nad to, co je může spojovat, aby obhájily oprávněnost vlastní existence. V mnoha našich současnicích však přežívá silný pocit, že toto období je už za námi. Že umělé zdi, jejichž účel byl zřejmý (nikoli zdi ideologické, ale přísně odborně existenční), nejsou tak vysoké. A že společně můžeme být silnější, přesvědčivější a pravdivější (bez ohrožení puristicky chápané čistoty „vlastní kapličky“), než jsme byli doposud.

Odpověď na otázku, kdo jsou „děti“ sociální psychologie, rovněž není jednoduchá. Dost dlouho byla sociální psychologie řazena do skupiny takzvaných speciálních, nikoli základních psychologických disciplín. V dějinách psychologie bylo určité období, kdy se zpochybňovala potřeba sociální psychologie jako zvláštní disciplíny s tím, že vlastně celá psychologie je svou podstatou „sociální“. P. G. Zimbardo (1992) uvádí, že sociální psychologie byla v psychologické statusové hierarchii dlouho v podřízeném postavení. Až v posledních dvou třech desetiletích se sociální psychologie zařazuje mezi základní psychologické disciplíny. Proč o tom mluvíme v této souvislosti? Protože sociální psychologie má dosud spíše charakter akademické, silně výzkumně orientované disciplíny, na první pohled jakoby bez přímého styku s hlavními oblastmi aplikace psychologického poznání v praxi. Ale skutečně jen na první pohled. Pokud se podíváme podrobněji, má sociální psychologie vklad přinejmenším do tří hlavních oblastí aplikace: zdravotnictví, školství a ekonomické praxe.

Ve všech třech oblastech lze tento příspěvek zaznamenat při bilanci používání diagnostických nástrojů. Pokud jde o klinickou a poradenskou praxi, podstatná část terapeutických a psychokorektivních postupů, stejně jako sociálněpsychologických výcviků, se opírá o poznání získané v rámci rozvoje

této disciplíny. V ekonomické praxi se tento pohled rozšiřuje o zákonitosti fungování sociálních institucí a organizací, o poznávání trhu, optimalizaci efektu reklamy, spotřebitelské chování, otázky řízení, personalistiky atd. Proto jako „děti“, jejichž spolurodiči je sociální psychologie, můžeme nazvat mnohé aplikované psychologické disciplíny. Podle analýz American Psychological Association existuje přibližně šedesát samostatných psychologických disciplín, z nichž asi tři čtvrtiny jsou aplikované (Rosenzweig, 1984). U většiny z nich lze vidět vliv více základních, speciálních i aplikovaných psychologických disciplín. Jen zřídka v tomto seznamu chybí sociální psychologie.

1.3 Vývojová období a vývojové úlohy sociální psychologie

Existuje více alternativ rozlišujících základní etapy dosavadního rozvoje sociální psychologie. Je to spíše věc kolegů zabývajících se historií sociální psychologie, aby přispěli k řešení tohoto problému. Základní vývojová období se však v zásadě vymezit dají: první od vzniku sociální psychologie do konce 2. světové války, druhé do konce šedesátých let, tj. krize v sociální psychologii, a konečně třetí od začátku sedmdesátých let 20. století po současnost.

Ve vývojové psychologii se široce uplatnila myšlenka, že každé období v ontogenezi lze charakterizovat z hlediska úloh, které před člověkem stojí a jsou předpokladem vstupu do dalšího období. Pokusíme se nyní podívat tímto pohledem na působení sociální psychologie.

První období, volně ohraničené lety 1908–1945, bývá charakterizováno těmito pro sociální psychologii významnými událostmi: kromě už uvedených publikací W. McDougalla a E. A. Rosse to byla pětidílná publikace W. I. Thomase a F. Znanieckého (1918) *Polský rolník v Evropě a Americe*, která položila pro sociální psychologii základní kámen empirického výzkumu v podobě pojmu postoj (*attitude*). V roce 1921 se *Journal of Abnormal Psychology* přejmenoval na *Journal of Abnormal and Social Psychology*. O tři roky později vychází velmi vlivná a citovaná učebnice sociální psychologie Floyda Allporta (1924). O deset let později je vydána kniha Georga Herberta Meada

(1934), která se zaměřuje na vztahy JÁ s okolím a rok poté první sociálněpsychologická příručka (*Handbook*) pod editorstvím Carla Murchisona (1935) a v ní ucelená kapitola o teorii a výzkumu postojů od Gordona W. Allporta.

Muzafer Sherif (1936) publikuje práci, ve které vysvětluje povahu a procesy utváření skupinové normy, jež se stala později východiskem studia konformity. V roce 1939 Kurt Lewin se svými žáky Ronaldem Lippittem a Ralphem Whitem zveřejňují výsledky experimentálního studia stylů vůdcovství jako důkaz toho, že je lze studovat v laboratoři, a John Dollard se spolupracovníky dávají odborné veřejnosti první informace o teorii vztahu frustrace – agrese. V roce 1945 Kurt Lewin zakládá *Research Center for Group Dynamics*.

Kromě uvádění nejvýznamnějších událostí lze toto období vývoje sociální psychologie charakterizovat podle našeho názoru s pomocí následujících vývojových úloh:

1. **Zvládnutí „abecedy“** – výrazem těchto snah byla série publikací učebnicového a příručkového charakteru, stejně jako první časopisy. Po zkušenostech jiných disciplín i sociální psychologie potřebovala dosáhnout uznání akademické obce, včlenění disciplíny jako učebního předmětu do osnov vysokoškolské přípravy (nejen psychologů) a potřebovala rovněž přitáhnout kolegy k výzkumné práci na klíčových směrech.
2. **Ohraničení „vlastního pole“** – vymezení předmětu sociální psychologie s pomocí pojmu postoj, jak to učinili Thomas a Znaniecki, kteří sociální psychologii charakterizovali jako vědecké studium sociálních postojů.
3. **Vývoj „specifických“ nástrojů**, které by legalizovaly oprávněnost vlastní existence: např. konstrukce postojových škál (L. Thurstone – intervalové, L. E. Guttman – kumulativní, R. Likert – sumační), sociometrická metoda (J. L. Moreno).

Období předcházející oficiálně datovanému založení a vývoj sociální psychologie do dvacátých let minulého století byly z hlediska předmětu této disciplíny jednoznačně charakterizovány studiem davu, respektive masových psychických jevů. V této době vzniklo mnoho různých teorií davu (blíže viz kap. A.20), které byly založeny na pozorování a usilovaly o výklad různých typů davu, ale zejména o řešení otázky duše

davů. Definitivní konec tohoto předmětu sociální psychologie učinil Floyd Allport (1924), který pod vlivem silícího behaviorismu zpochybnil možnost objektivně studovat takový fenomén, jako je duše davu, a místo toho požadoval, aby se sociální psychologie zabývala studiem chování člověka v různých sociálních situacích (= za přítomnosti jiných lidí = sociálně) v podmínkách laboratorního experimentu. Práce Floyda Allporta představuje zásadní obrat v předmětu i metodě sociální psychologie. D. Krech, R. S. Crutchfield a E. L. Ballachey ještě v roce 1962 (s. 5) definují sociální psychologii „jako vědu o interpersonálních behaviorálních událostech“.

Floyd Allport sice ukončil jednu etapu vývoje sociální psychologie, ale jeho pojetí se prosazovalo zvolna, protože pojem postoje (a metody jeho měření s pomocí škál) byl široce akceptován psychologii i sociologií, dával sociální psychologii punc vědeckosti a měl široké praktické využití (zjišťování postojů před volbami, řešení problému rasismu atd.).

Konec tohoto prvního období vývoje sociální psychologie je díky Kurtu Lewinovi spojen se zkoumáním **malé sociální skupiny**, zejména její dynamiky. Do té doby zkoumala skupinu sociologie (hlavně její strukturu), ale pro psychologii byla – vlivem F. Allporta – zapovězena, protože přece nelze měřit něco takového, jako je klima či atmosféra v malé sociální skupině, jako je skupinová koheze apod. Nová orientace sociální psychologie se přenesla i do následujícího období.

Druhé období, volně ohraničené lety 1946–1969, by bylo možné charakterizovat geometrickou řadou narůstajícím počtem událostí. Pokusíme se vybrat jen ty nejilustrativnější.

V roce 1954 vychází první vydání nové příručky sociální psychologie pod editorstvím Gardnera Lindzey, druhé, rozšířené, pětidílné vydání ve spolupráci s Elliotem Aronsonem (1968) pak o čtrnáct let později. Leon Festinger (1957) publikuje fundamentální teze své teorie kognitivní disonance a o rok později Fritz Heider (1958) základní popis teorie atribuce ve své *Psychologii interpersonálního chování*. V roce 1959 vychází práce Ervinga Goffmana o sebezpřítomnosti a utváření dojmu na jiné, která se stala bestsellerem v sociologii, psychologii i mimo tyto vědní obory. Závěr padesátých let bývá označován jako „zlaté období“, protože byl bohatý nejen na výsledky výzkumů, ale také na jejich teoretickou reflexi.

John Thibaut a Harold Kelley (1959) publikují práci o sociální psychologii malých skupin, ve které prezen-

tují svou teorii sociální výměny (*social exchange theory*). Z události toho období lze ještě uvést rok 1965, kdy se *Journal of Abnormal and Social Psychology* rozdělil na dva časopisy: *Journal of Abnormal Psychology* a – pro sociální psychologii nejvýznamnější titul – *Journal of Personality and Social Psychology*. Konec tohoto období tvoří situace, která se v sociální psychologii charakterizuje jako krize (podrobněji viz kap. 2).

I toto období vývoje sociální psychologie lze charakterizovat, podle našeho názoru, s pomocí určitých vývojových úloh.

- **Rozšíření záběru.** Dominantní orientace na výzkum postojů se už jeví jako příliš zúžená. Ne náhodou končí předcházející etapa Lewinovým založením Centra pro výzkum skupinové dynamiky. Výzkum malých sociálních skupin, jejich struktury, problematika vůdcovství, skupinových procesů atd. definitivně bourá monopol „postojářů“ v sociální psychologii. Výzkum sociální percepce a komunikace začíná nabírat na obrátkách, podobně analýza dyadických vztahů, ale také výzkum agrese, atraktivity, lásky a přátelství atd. obohacují tehdejší tvář sociální psychologie.
- **Punc vědeckosti = experimentování?** Při analýze příčin, které vedly v sociální psychologii ke krizi například K. L. Higbee uvádí, že koncem šedesátých let bylo 67 % výzkumů realizovaných experimentální metodou, tj. že většina našeho poznání se v tomto období opírala o výsledky získané ve skleníkovém prostředí laboratoří (Higbee, Millard, Folkman, 1982).
- **Cesta k teorii je dlouhá a nelehká.** Značným zklamáním mnohých „uživatelů“ sociálněpsychologických poznatků, ale i vlastních reprezentantů této disciplíny v uvedeném období byla skutečnost, že vzdor úsilí se nepodařilo vypracovat teorii zastřešující celou disciplínu. Místo toho vedle sebe existovaly takzvané teorie středního doletu, tedy teorie, které našly uplatnění v určité oblasti poznání, a to často jen s velmi omezeným dosahem uplatnění. Příkladem jsou již uvedené publikace (Festinger; Heider; Thibaut a Kelley apod.).
- **„Praktická“ využitelnost sociálněpsychologických poznatků.** V této oblasti se sociální psychologie ukázala jako nejzranitelnější. Ne náhodou se o krizi začíná mluvit koncem šedesátých let, tedy v období poznamenaném výraznými otřesy společenského systému v USA (hnutí beatníků, hippies,

válka ve Vietnamu, rasové konflikty), v západní Evropě (studentské nepokoje, začátek ekologických hnutí, řádění extremistických organizací) i ve střední a východní Evropě (Československé události roku 1968). V období po 2. světové válce se očekávalo, že sociální psychologie bude jedním z efektivních nástrojů „řízení“ společenského života a předcházení sociálním konfliktům. Bohužel, toto přesvědčení si osvojili i někteří reprezentanti této psychologické disciplíny, a proto zdánlivou neproduktivnost sociální psychologie při řešení aktuálních sociálních problémů považovali za příznak selhání sociální psychologie jako celku.

Rozšiřování předmětu sociální psychologie v tomto období významně a pronikavě poznamenala nastupující **kognitivistická psychologie**. Objevila se témata, respektive přehodnocování dosavadních teorií, vycházející z podstatné úlohy poznávacích procesů (sociální percepce, sociální srovnávání, teorie kognitivní disonance, teorie atribuce, teorie sociálního učení apod.), jež mimo jiné znamenala oslabení vlivu behaviorismu a byla značným impulzem pro další vývoj sociální psychologie. Metodologicky stále dominoval laboratorní experiment, ale ke konci tohoto období se začíná výrazněji prosazovat také terénní experiment (viz např. výzkumy prosociálního chování).

Konečně **třetí období**, ohraničené lety 1970 až do současnosti, se vyznačuje především hledáním nové metodologie a snahou přivést sociální psychologii více k řešení každodenních sociálních problémů člověka. Tyto dva zásadní úkoly spolu úzce souvisejí, protože aby bylo možné využít poznatky sociální psychologie v reálném životě jedince, malé či velké sociální skupiny ve společnosti, je nezbytně nutné změnit metodologii. Ta se do krize převážně opírala o laboratorní experiment a kritici této hlavní metody oprávněně poukazovali na omezenou možnost extrapolace takto získaných poznatků na řešení reálných společenských fenoménů.

Do šedesátých let minulého století jasně dominoval **kauzální způsob**, který vysvětluje chování jedince či skupiny v paradigmatu měřitelných nezávisle a závisle proměnných. Především pod vlivem kognitivistické psychologie, jejím důrazem na zkoumání vnitřního světa jedince a jeho způsobem chápání sociálního světa se objevila alternativa v podobě **normativního způsobu** vysvětlování sociálního chování jedince. Výhodiskem je, že se chováme v souladu s daným so-

ciokulturním prostředím, nebo alespoň s respektem k němu. Každá společnost si vytvořila během svého vývoje jisté normy (odsud označení této metodologie), zvyky, obyčeje, jejichž dodržování vyžaduje od svých členů. Otázkou ovšem je, nakolik a jakým způsobem člověk tyto normy přejímá, jak si vytváří a chápe svůj sociální svět, nebo také jaká je mentální reprezentace světa. A druhou otázkou pak je, jakým způsobem tyto obrazy a představy člověka o světě (i o sobě samém) zjistit a odvodit z nich (resp. vysvětlit) pozorovatelné chování.

Sociální psychologie zná několik pokusů o řešení těchto metodologických otázek; některé z nich stručně uvedeme. Velmi inspirativní byly postupy rozvinuté symbolickým interakcionismem v sociologii, zejména **dramaturgický přístup** E. Goffmana (1959) a **etnometodologie** H. Garfinkela (1967). Tito autoři vycházeli z toho, že člověk se chová v závislosti na jím vytvořeném obrazu sociálního světa, a proto považovali za nejdůležitější zjistit, jak si lidé v různém sociokulturním prostředí svůj sociální svět vytvářejí a jak jej vykládají.

Tento přístup se záhy objevuje i v sociální psychologii a usiluje o studium norem, pravidel, zvyků, obyčejů, kterými se řídí sociální život různých skupin. Reprezentován je **etogenikou** Roma Harrého a Paula Secorda (1972), která si klade za cíl stanovit pravidla chování prostřednictvím jazyka. Psychologie se nemá zabývat zkoumáním kauzálních vztahů, ale analyzovat slovní vyjádření, jichž lidé používají k popisu jevů sociální reality a svého chování. A stejně tak se nemáme zabývat minulou zkušeností a hledat v ní rozhodující determinantu pro vysvětlení chování, ale cíl, smysl, význam chování je třeba hledat v kontextu situace – v čase, místě, komunitě.

Harré sám později etogeniku opustil a počátkem devadesátých let minulého století začal rozvíjet jiný metodologický přístup – **analýzu diskurzu** (Harré, Gillett, 1994). Sama metoda nebyla nová (objevuje se už na přelomu šedesátých a sedmdesátých let), ale Harré a další autoři ji nově považují za nástroj vhodný především ke zkoumání konverzace v interakcích, ve kterých si člověk utváří porozumění okolnímu světu i sobě samému. Analýza diskurzu je metoda, která přes jazykové prostředky studuje způsob, jakým člověk popisuje a vysvětluje stav věcí a jak je prožívá.

Také další cesta hledání nové metodologie má svůj zdroj v sociologii. Stal se jim **sociální konstrukcionismus**, jehož zakladateli jsou Peter L. Berger a Tho-

mas Luckmann (1966). Východiskem této koncepce je to, že realita je vytvářena a udržovaná sociálně. Vyprávění, popis, definování čehokoli je konstrukcí, a takových konstrukcí čehokoli vytváříme v závislosti na kontextu bezpočet. Záleží jen na nás, na jaké verzi se dohodneme, koho budeme například považovat za mladého či starého, co budeme považovat za nemoc či zdraví atd.

Do sociální psychologie pronikl konstrukcionismus především zásluhou Kennetha J. Gergena (např. 1985, 2001; Shotter, Gergen, 1989 aj.). V sociálních procesech lidé vyrábějí, vyměňují si a zpřesňují významy, které věci mají. Nositeli těchto významů jsou znaky a symboly, ze kterých sestává lidská psychika a které zároveň obsahují specifika kultury, ve které lidé žijí. Sociálněkonstrukcionistický přístup si proto klade za cíl zkoumat, jak jsou významy věcem připisovány. Za metodu, kterou toho lze dosáhnout, je považována analýza diskurzu.

Ačkoli se přístupy R. Harrého a K. J. Gergena poněkud liší, dospívají oba k metodě analýzy diskurzu, kterou považují za rozhodující v úsilí o překonání dominantního postavení kauzální metodologie. Je však třeba poznamenat, že ačkoli nepochybně patří k významnějším a známějším z mnoha jiných pokusů o nové koncipování sociální psychologie, zůstávají stále ve stínu „klasické“ metodologie.

1.4 Sociální psychologie a její self-concept: reflexe předmětu vědní disciplíny

Rozhovor o tomto tématu začneme jedním příkladem: do roku 1977 bylo v USA za sedm desetiletí vydáno 105 učebnic sociální psychologie (Higbee, Gibson, 1985). Započítána byla jen první vydání a jen učebnice vydané v USA. Dnes se odhaduje počet přesahující 150 a v celém světě kolem 180 učebnic. Tento příklad hovoří o tom, do jaké míry je tato oblast poznání dosud amerikanizovaná (odhaduje se, že asi 80 % produkce v sociální psychologii je „made in USA“).

Dále, kdybychom měli porovnat jednotlivé učebnice, nejen jednotlivé pasáže, ale často celé kapitoly se v jedněch učebnicích vyskytují a v jiných nikoli.

To je znakem toho, že daná lokalita poznání se zatím dostatečně (pokud jde o hranice jednotlivých oblastí a výčet základních oblastí) nevyprofilovala. Zároveň vysoký počet prvních vydání učebních textů napovídá, že o produkci je mimořádný zájem a jde „dobře na odbyt“.

Konečně poslední úvaha spojená s tímto příkladem: kdybychom se podívali na úvodní pasáže těchto učebnic, ve většině z nich, publikovaných zejména v USA, nenajdeme pasáž pojednávající o předmětu disciplíny. Je to proto, že vysoce zobecňující a abstraktní uvažování o základních kategoriích a jejich definování nepatří právě mezi uznávané hodnoty pragmaticky laděné intelektuální anglosaské vědecké komunity. V našem kulturním kontextu ovlivňovaném stále ještě spíše klasickými německými univerzitními tradicemi se zase tento postup považuje za žádoucí.

Gordon W. Allport chápal sociální psychologii jako disciplínu, která si klade za cíl porozumět tomu, jak jsou myšlenky, city a chování jedinců ovlivňované aktuální, představovanou nebo naznačovanou přítomností jiných (1935). Toto vymezení předmětu sociální psychologie zjevně vycházelo z neobehaviorismu, který nahradil původní behavioristické schéma S – R (každý specifický podnět vyvolává tomuto podnětu odpovídající specifickou reakci) představou vmezeřených proměnných, tj. S – O – R. „Sociálně“ se pak, především z hlediska potřeb experimentování, operacionalizovalo jako „fyzická přítomnost jiné osoby“, později sofistikovaněji jako aktuální nebo předpokládaná přítomnost. Že je O proměnná mimořádné síly, dokázal už v roce 1898 Norman Triplett experimentem o skupinovém vlivu na výkonnost jedince, který se považuje za jeden z prvních sociálněpsychologických výzkumů. Z toho mělo později vyplynout (Alcock, Carment, Sadava, 2001), že sociální psychologové studují nejen pozorovatelné chování, ale i pozorování přímo nepřístupné „vnitřní“ prožívání člověka.

Přibližně o deset let později (po G. Allportovi) J. P. Sartre (v roce 1946 – podle Myerse, 2005, s. 4) upozorňoval, že lidé jsou především bytostmi v situaci. Nelze tedy abstrahovat od situace, ve které se člověk nachází, protože ta ho formuje a zároveň určuje jeho „možnosti“. Vzájemné vztahy člověka a sociálního kontextu, ve kterém se nachází, se takto dostaly do centra určení zvláštností přístupu sociální psychologie k tématům, které studuje.

„Sociální psychologie je vědecké studium efektu sociálních a kognitivních procesů na způsob, jakým